

izvirno znanstveno delo

UDK 656.835.91(497.4)"1918/..."

prejeto: 16. 7. 1999

Ljudmila Bezljaj Krevel

prof. zgod. in univ. dipl. etn., kustosinja - muzejska svetovalka, vodja oddelka Muzej Pošte in telekomunikacij
Tehniški muzej Slovenije, SI-1000 Ljubljana, Parmova 33

Slovenske znamke od razpada Avstro-Ogrske do osamosvojitve Slovenije (ob osemdesetletnici prvih slovenskih znamk)

IZVLEČEK

3. januarja 1919 so izšle prve slovenske znamke oziroma prve znamke, ki jih je izdala slovenska poštna uprava. V veljavi so ostale do novembra 1921. K uradnim slovenskim znamkam prištevamo tudi znamke, ki so jih ob osvoboditvi Prekmurja avgusta 1919 pripravili kar posamezni oficirji z odobritvijo svojih komand ali brez nje. Po koncu druge svetovne vojne je slovenska poštna uprava do srede junija pripravila izdaje lastnih znamk. To so bili pretiski nemških okupacijskih, nemških rednih ter madžarskih rednih znamk in so prve veljavne znamke, ki so imele napis Slovenija. V prometu so bile le do 1. julija 1945, ko so postale v Sloveniji vse do osamosvojitve leta 1991 spet v veljavi samo skupne jugoslovanske znamke. Izjema je ostala še nekaj časa Primorska.

SUMMARY

SLOVENE STAMPS FROM THE DECLINE OF THE AUSTRIA-HUNGARY MONARCHY TO THE INDEPENDENCE OF SLOVENIA

On the 3rd of January 1919 the first Slovene stamps were issued, namely they were the first stamps issued by the Slovene post administration. They were valid until November 1921. Official Slovene stamps are also considered those laid by individual officers - with or without authorisation of their commands - for the occasion of liberation of Prekmurje in August 1919. After World War II the Slovene post administration prepared editions of its own stamps. Those stamps were copied prints of the German occupational, regular stamps, and of Hungarian regular stamps and were the first valid stamps to have the title Slovenia on them. They were in circulation only until the 1st of July 1945, when only common Yugoslav stamps became valid in Slovenia. It remained so until Slovenia became independent in 1991. An exception was for a short period Primorska (The Littoral).

Ključne besede: poštne znamke, slovenske znamke, pretisk znamk, poštna uprava

Prve slovenske znamke

Z uvedbo poštne znamke se je zelo poenostavil način obračunavanja poštne takse za prenos pošt-nih pošiljk. Poleg tega je že prva znamka, ki je bila izdana leta 1840 v Veliki Britaniji, imela določeno propagandno in politično vlogo, saj je bila na njej

upodobljena kraljica Viktorija. Najbolj očitno pa se politično propagandna vloga teh malih, nazob-čanih listkov z natisnjeno podobo in nominalno vrednostjo, ki se lepijo na poštne pošiljke, uvelja-vlja v prelomnih obdobjih zgodovine posameznih držav ali narodov, ko ne pripravljajo izdaje znamk le državne poštne uprave, temveč tudi vlade v iz-

gnanstvu, vojaške uprave, razne odporniške in alternativne skupine ali pa vlade in poštne uprave narodov, ki se šele borijo za samostojnost in vzpostavitev lastne uprave.¹ Žal se tedaj pogosto pojavljajo tudi špekulantske znamke, ki jih iz želje po čimvečjem dobičku v majhnih nakladah izdajajo posamezniki ali skupine za prodajo zgolj v filatelistične namene.

Slovenci smo svoje prve znamke dobili šele ob koncu drugega desetletja 20. stoletja, ko je bilo treba po propadu avstro-ogrske monarhije in ustanovitvi Države SHS rešiti tudi vprašanje znamk v novi državi.² Poverjenik za pošto in brzojav narodnega sveta - vijeća v Zagrebu je bil Cezar Akačić, ki je imel svoj urad na zagrebški glavni pošti in je bil obenem tudi član hrvaškega banskega sveta.³ Na čelu poverjeništvu za promet Narodne vlade SHS v Ljubljani, v katerega je bila vključena tudi pošta, pa je bil dr. Pavel Pestotnik. Ta je že 4. novembra na seji narodne vlade SHS v Ljubljani sprožil vprašanje znamk. Ker je slovenska vlada menila, da novih znamk sami ne bi mogli tiskati, so sklenili, da se bodo o tem dogovorili z narodnim svetom-vijećem v Zagrebu.⁴ Toda že naslednji dan je na popoldanski seji dr. Pestotnik predlagal nove rešitve glede poštne znamke, ki jih je vlada sprejela in sklenila, da naj jih objavijo v prihodnjem uradnem listu.⁵ Pestotnikovi predlogi med gradivom narodne vlade niso ohranjeni, ker pa tudi niso bili objavljeni v uradnem listu, lahko o njih le ugibamo. Pač pa je dnevnik Slovenec 8. novembra 1918 objavil vest, da je narodna vlada SHS v Zagrebu razpisala natečaj za načrte novih poštne znamke. Vlada naj bi želela, da bi bili motivi za te znamke vzeti iz narodnih motivov ali pa naj bi ponazarjali osvoboditev, npr. sužnja, kako trga vezi itd. Načrte naj bi umetniki poslali narodni

vladi v Zagreb.⁶ Ker je bil 28. oktobra na seji narodnega sveta-vijeća v Zagrebu sprejet sklep, da bo do dokončne sestave vlade nove države delovalo predsedstvo narodnega vijeća kot vlada,⁷ ni povsem jasno, ali gre za razpis natečaja hrvaške vlade za hrvaške znamke ali za razpis narodnega vijeća kot vrhovnega organa Države SHS za znamke te nove države. Vsekakor sta poslala svoje predloge za znamke na naslov narodnega sveta - vijeća v Zagrebu dva avtorja iz Slovenije. Eden od njih je bil slikar A. Koželj. Osrednja pisarna narodnega vijeća je pet njegovih skic za znamke posredovala poverjeništvu za pošto in brzojav SHS v Zagrebu.⁸

Predsedstvo narodnega sveta-vijeća je razpravljalo o poštne znamkah na seji 11. novembra 1918. Tedaj je na vprašanje Ivana Hribarja o skupnih znamkah v novi državi odgovoril C. Akačić in povedal, da se je o tem vprašanju že pogovarjal tako z narodnim svetom v Sloveniji kot z organizacijo v Dalmaciji in da je za sedaj je pošta le hrvaško-slavonsko-dalmatinska (!) ter da bodo do konca leta 1918 ostale v veljavi stare, prežigosane znamke. Po končani diskusiji je bil sprejet sklep, da bodo morale nove poštne znamke nositi napis "Pošta SHS".⁹ Že naslednji dan je bil na predlog Akačića na seji hrvaškega banskega sveta sprejet sklep, da naj bi predsedstvo narodnega sveta-vijeća vsaj enkrat tedensko prisostvovalo sejam hrvaške vlade, ker se je menda pogosto dogajalo, da so se v svetu-vijeću in v hrvaški vladi sprejemali različni sklepi. To naj bi se dogodilo tudi v primeru pošte, ko je hrvaška vlada sklenila, da se pošta imenuje "Državna pošta Hrvaške, Slavonije in Dalmacije", a jo je narodni svet-vijeće preimenoval v "Jugoslavenska pošta".¹⁰

Narodni svet-vijeće je 14. novembra 1918 po razpravi o odnosih med narodnimi vladami in narodnim svetom-vijećem v Zagrebu sprejel sklep, da ostanejo v pristojnosti narodnega sveta-vijeća

¹ Namenoma sem citirala razlago besede znamka, kot jo navaja Slovar slovenskega knjižnega jezika, kajti filatelisti uporabljajo za znamke, o katerih bom pisala, tudi dodatne specialne izraze, kot npr. nalepke, zalepke, vinjete, eseji ipd.

² Podrobneje glej v Ljudmila Bezlaž Krevel, Težave, zdrahe in zamere ob izdajah prvih slovenskih znamk, Zbornik 50 let Filatelističnega društva Lovro Košir - Škofja Loka, Škofja Loka 1999, 57-74.

³ Hrvatski državni arhiv Zagreb, Narodno vijeće SHS, fond 124, škatla 1, 2.7.13., zapisnik seje osrednjega odbora Narodnega vijeća z dne 11. novembra 1918 in dopisi med hrvaškim banskim svetom in narodnim svetom-vijećem, ibidem, škatla 2, št. 191.

⁴ Arhiv Republike Slovenije (ARS), Deželna vlada za Slovenijo, fond 60, Zapisniki sej, fasc. 1, zapisnik seje narodne vlade z dne 4. novembra 1918; Peter Ribnikar, Sejni zapisniki narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in deželnih vlad za Slovenijo, 1918-1921, I. del, Ljubljana 1998, 70.

⁵ ARS, Deželna vlada za Slovenijo, fond 60, Zapisniki sej, zapisnik seje narode vlade z dne 5. novembra 1918; Ribnikar, n.d., 76.

⁶ Dnevne novice - Za umetnike, Slovenec, 08. 11. 1918, št. 258, 5.

⁷ Hrvatski državni arhiv, Narodno Vijeće SHS, fond 124, škatla 1, 2.7.8.

⁸ Ibidem, škatla 6, št. 878. Spis, s katerim so bile odpisane skice za znamke slovenskega slikarja A. Koželja poverjeništvu za pošto in brzojav SHS v Zagrebu ima datum 13. 11. 1918. Poleg skic za znamke A. Koželja je prispel v pisarno narodnega sveta-vijeća v Zagrebu iz Slovenije še izredno primitiven predlog s povsem neuporabno skico za znamko nove države H. Juretića, ki pa ga niso posredovali naprej in je ostal v arhivu pisarne pod št. 2327.

⁹ Ibidem, škatla 1, 2.7.13.

¹⁰ Ibidem, škatla 2, št. 191. V odgovoru z dne 16. novembra 1918 se narodni svet-vijeće vprašanja pošte ni niti dotaknil, odklonil je le zahtevo, da bi prisostvoval sejam hrvaške vlade, ker so bile kompetence narodnega sveta-vijeća natančno določene in so bile povsem ločene od kompetenc hrvaške vlade.

samo še železnica, vojska, denar in zunanje zadeve. Pošta tedaj ni bila sprejeta kot skupna zadeva.¹¹ Še isti dan je narodna vlada SHS v Ljubljani sprejela in nato 21. novembra 1918 tudi razglasila odredbo o prehodni upravi za Kranjsko, Goriško, slovenski del Istre, mesto Trst z okolico ter za Štajersko in Koroško, kolikor sta bili ti deželi del države SHS. V njej so bili z ustanovitvijo Poštne in brzojavnega ravnateljstva za vse slovensko ozemlje v Ljubljani postavljeni tudi temelji slovenske poštne uprave.¹² Slovensko poštno in brzojavno ravnateljstvo je bilo neposredno podrejeno poverjeništvu za promet narodne vlade v Ljubljani, ki je vodstvo tega zaupalo dr. Janku Debelaku.¹³

Kljub taki razdelitvi pristojnosti med narodno vlado in zagrebškim svetom-vijećem 14. novembra 1918, je dnevnik Slovenec 17. novembra prinesel novico, da se v Zagrebu snuje generalno ravnateljstvo za pošto.¹⁴ Dnevnik Slovenski narod pa je 18. novembra naznanil, da hrvaški listi poročajo o skorajšnjem izidu novih poštних znamk za Državo SHS. Načrti zanje naj bi bili že gotovi in znamke naj bi že v nekaj dneh pričeli tiskati. Do njihovega izida pa naj bi se uporabljale dosedanje znamke, samo slika naj bi bila pretiskana s črkami SHS.¹⁵ Nekaj dni kasneje je bil objavljen protest, ker ne bo na znamkah nove države tudi oznake v cirilici, saj "srbskim junakom rabi v pismih cirilica".¹⁶ Vendar pa so bile 29. novembra 1918 dane v promet le hrvaške priložnostne poštne znamke, izdane v Zagrebu v počastitev 29. oktobra - dneva razglasitve samostojnosti. Izdelane so bile po načrtih umetnikov R. Sabljaka in R. Valića, na njih je bil upodobljen suženj, ki je zlomil verige, zgoraj v sredini je bil napis Hrvatska, v desnem in levem kotu pa SHS. Na spodnjem delu znamke je bil grb Hrvatske, Slavonije in Dalmacije.¹⁷

Vsekakor so obstajale težnje, da bi bila poštno-telegrafska direkcija v Zagrebu povišana v generalno direkcijo pošt in telegrafov s tendenco, da bi razširila svojo pristojnost še na območje Slovenije, Vojvodine, Dalmacije in Bosne ter da bi upravljala poštno-telegrafski in telefonski promet prek obstoječih direkcij v Ljubljani, Temišvaru, Sarajevu in Splitu. Po nekaterih trditvah naj bi narodni svet-vijeće že do druge polovice novembra poleg poverjeništvu za pošto in brzojav ustanovil v Zagrebu tudi generalno poštno in brzojavno ravnateljstvo in hrvaško ravnateljstvo pošte in brzojava ter imenoval vodje teh ustanov. Po združitvi s Srbijo in Črno goro naj bi zaradi centralistično organizirane nove države generalno ravnateljstvo že mesec dni po ustanovitvi prenehalo delovati, vendar je bil njegov direktor Pavle Hadži premeščen v Beograd na čelo glavne direkcije kraljevine. Tako naj bi bila do 4. junija 1919 v Beogradu dva generalna direktorja: Hadži in Mijalković. Vzrok za imenovanje dveh generalnih direktorjev naj bi bil v tedanji dualistični koncepciji države v vodstvu poštno-telegrafskega prometa.¹⁸

kasneje s "Kraljestvo S.H.S." pretiskane jubilejne znamke Bosne in Hercegovine iz leta 1910. Primerjaj še kataloge poštних znamk jugoslovanskih dežel, ki jih je izdajalo podjetje za proizvodnjo in promet poštних znamk Jugomarka v Beogradu in so do razpada Jugoslavije 1991 vsebovali pod oznako pokrajinske oz. regionalne izdaje tudi prve hrvaške, slovenske in bosansko-hercegovske znamke, ki so bile izdane po razpadu avstro-ogrske monarhije.

- 11 Ibidem, škatla 1, 2.7.14., zapisnik seje osrednjega odbora narodnega sveta-vijeća v Zagrebu z dne 14. novembra 1918. A. Koželj, katerega skico je dan pred tem narodni svet-vijeće posredoval poverjeništvu za pošto in brzojav SHS v Zagrebu, je postal eden izmed avtorjev hrvaških znamk, ki so bile izdane leta 1919.
- 12 Naredba celokupne vlade o prehodni upravi na ozemlju narodne vlade SHS v Ljubljani, Uradni list narodne vlade SHS v Ljubljani (UI NV SHS), I., št. 1.
- 13 UI NV SHS, I., št. 12. Glej še Jurij Perovšek, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, 1985, št. 1/2, 49-74; isti, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru 1918, Prispevki za novejšo zgodovino, 1988, št. 1/2, 46-47.
- 14 Slovenec, 17. novembra 1918, št. 265, 1.
- 15 Slovenski narod, 18. 11. 1918, št. 272, 3.
- 16 Za cirilico, Slovenski narod, 21.11. 1918, št. 275, 4.
- 17 Slovenski narod, 27. 11. 1918, št. 282, 3. Sicer so na Hrvatskem že od 18. novembra do konca decembra 1918 izhajale pomožne izdaje rednih znamk; to so bile z žigom "Hrvatska SHS" pretiskane madžarske znamke. Tudi v Bosni in Hercegovini so od novembra 1918 do novembra 1919 izhajale pomožne izdaje rednih znamk, in sicer z žigom "Država S.H.S. - Bosna in Hercegovina" in
- 18 Nikola Gulan, Pravni status PTT izmedu dva rata (1918-1941), Ptt arhiv, 13, Beograd 1968, 93 in isti, Sindikalne ptt organizacije u Jugoslaviji, Ptt arhiv, 23, Beograd, 1985, 198 /op. 35/ in 205 /op. 99/. Gulan se pri tem sklicuje in povzema članek M. Vujadinovića iz glasila Udruženja PT iz leta 1918 ali 1919. Čeprav ne navaja, kdaj in kje je bil članek izdan, gre najverjetneje za prispevek Milutina Vujadinovića iz februarja 1919 Nade i zebnje, izdan v glasilu ptt uslužbenecv v Državi SHS Pošta, ki je izhajalo v Zagrebu (Pošta, 1919, št. 4, 6-7). Vujadinović v njem omenja prihod generalnega ravnatelja Hadžija iz Zagreba v Beograd in navaja zagrebško ravnateljstvo kot eno od treh dosedanjih generalnih uprav, ki jih bo treba združiti v eno. Iz prispevka veje predvsem strah pred prevlado Beograda. Med gradivom narodnega sveta-vijeća v Zagrebu, narodne vlade v Ljubljani in med gradivom poštne in brzojavnega ravnateljstva v Ljubljani doslej nisem našla potrditve te Gulanove trditve. Žal verjetno ni več ohranjen arhiv poverjeništvu za pošto in brzojav narodnega sveta-vijeća kakor tudi zagrebške poštne direkcije iz tega obdobja, da bi bila možna primerjava. V resnici sta bila poleg ministra za pošto in telegraf E. Lukinića 7. decembra 1918 imenovana za glavna direktorja ministrstva P. Hadži in S. Mijalković (Poštansko-telegrafski vesnik /Pt vesnik/, 1919, št. 1, 1), toda 4. junija 1919 je bil za generalnega direktorja pošt in telegrafov v ministrstvu imenovan samo P. Hadži, dosedanj generalni direktor pošt in telegrafov Hrvatske in Slavonije /torej ne Države SHS / (Pt vesnik, 1919, št. 6, 7).

Prve frankovne znamke, ki jih je izdala slovenska poštna uprava v vrednosti za 3, 5, 10, 15, 20, 25, 30 in 40 vinarjev. Na njih je osvobodjenec, ki ga obsevajo v ozadju žarki vzhajajočega sonca v trenutku, ko raztrga verige suženjstva. Napis na njih pa je Država SHS in to v latinici in cirilici. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij; foto B. Zupančič.)

Vendar je ostala pošta nesporno vse do združitve s Srbijo in Črno goro v kraljevino SHS v pristojnosti posameznih narodnih vlad, kakor je bilo to določeno pri razdelitvi pristojnosti med posameznimi narodnimi vladami in narodnim svetom-vijećem 14. novembra 1918. Zmedo so povzročile najverjetneje le težnje v hrvaški vladi, da bi ta razširila svoje pristojnosti tudi na druga ozemlja v državi.¹⁹

Ena od znamk t.i. "celjske izdaje", ki naj bi izšle kot priložnostne poštne znamke ob prvi obletnici ustanovitve Države SHS, izkupiček pa naj bi šel v sklad za koroški plebiscit, vendar ministrstvo za pošto in telegraf v Beogradu izdaje ni dovolilo. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij; foto D. Habicht.)

¹⁹ Kljub velikim oblastnim pristojnostim, ki jih je imela v Državi SHS narodna vlada v Ljubljani, je bilo pri njej ves čas opaziti strah in odpor do kakršnihkoli centralističnih tendenc Zagreba. Prav pri znamkah bi lahko celo rekli, da je opazna težnja po prvenstvu Ljubljane in na njih ni niti napis Slovenija. Motivi in napisi na znamkah, ki jih je Ivan Vavpotič pripravil po združitvi s Srbijo in Črno goro pa so, kot bomo videli, zelo primerni za znamke skupne države - kraljestva SHS (glej še op. 22).

Po ustanovitvi Države SHS so v Sloveniji vse do izida novih znamk uporabljali kar nepretiskane stare avstrijske znamke. Ker je bilo vprašanje znamk zelo pereče, so se brez razpisa natečaja za osnutke novih znamk odločili, da bodo zaupali njihovo izdelavo slikarju Ivanu Vavpotiču.²⁰ Ta je pozneje zapisal, da je komisija iz množice dosti boljših osnutkov izbrala "baš nesrečno podobico moža, ki je strgal verige - gladek simbolični kič", ki bi mu najraje zatajil očetovstvo.²¹ Prav po tem motivu osvobajajočega se sužnja se je tudi za vse ostale Vavpotičeve znamke uveljavil naziv "verigarji". Motivi na njih so še: žena v srbski narodni noši s tremi sokoli, podoba kralja Petra, mali Merkur kot simbol svobodne pošte, okrasni ornament in angel miru s palmovo vejico, ki se dviga iznad ruševin in lobanj.²² Na načrtih za znamke je bil najprej napis "Jugoslavija", na spremnicah pa "SHS" in "Narodna vlada v Ljubljani", na znamkah je bil namesto Jugoslavije napis "država SHS" v cirilici in latinici, poznejši poskusni tiski so imeli že trivrstični tekst, znamka sama pa je imela napis "kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev", "kraljevina SHS" ter "kraljevstvo SHS" v latinici in cirilici in to samo v dveh vrstah.²³

Vavpotič je moral pri delu zelo hiteti, saj so bile prve, za frankaturo najpotrebnejše znamke na poštah že 3. januarja 1919, kar pomeni, da so bile že decembra 1918 odposlane iz zaloge vrednotnic.²⁴ V Sloveniji tedaj ni bilo niti primernih strojev za tiskanje znamk niti za to delo usposobljenih ljudi, poleg tega je v težkih povojnih razmerah primanjkovalo tudi barv in papirja, zato so bile

²⁰ Visoki poštni uradnik, nekaj časa celo direktor direkcije v Ljubljani, Janko Tavzes je to navedel v spominskem zapisu Zgodovina slovenske poštne znamke, tipkopis dela je v v Muzeju pošte in telekomunikacij Slovenije. Tipkopis je iz prve polovice petdesetih let, ko je ljubljanska poštna direkcija zbirala spominsko gradivo o poštni zgodovini za PTT muzej v Beogradu.

²¹ Ivan Vavpotič, Malo avtokritike, Jutro, 08. 03. 1925, št. 58, 10.

²² O motivih, napisih na znamkah, vrednostih in zaporedju izhajanja Vavpotičevih znamk, ki jih je poštno in brzojavno ravnateljstvo v Ljubljani izdajalo v lastni upravi, glej Službeni list poštne in brzojavnega ravnateljstva v Ljubljani, 1920, št. 18, 87-89; št. 30, 183-184 in št. 46, 275. Primerjaj še Priručnik maraka hrvatskih (jugoslavenskih) zemalja, (urednik Vladimir Fleck), zv. 4 (slovenska izdanja), Zagreb 1945, 45-74.

²³ Ibidem; primerjaj še A(nte) G(aber), Po prevratu, Jutro, 15. 02. 1925, št. 46, 10. Gaber je posebej poudaril, da so imele na spremnicah vtisnjene znamke okrog monograma SHS napis Narodna vlada v Ljubljani, ki naj bi pričal, kdo jo je naročil. V objavljenih seznamih izdanih znamk (glej op. 22) ljubljansko ravnateljstva tega napisa ne omenja. Gaber pa je ob tej trditvi še pripisal "Naj mi hrvatski filatelisti ne zamerijo te konstatacije!", kar daje slutiti, da so hrvaški filatelisti Vavpotičevega verigarja verjetno povezovali z že navedenim razpisom narodne vlade v Zagrebu (glej op. 5), kar tudi zaradi samega napisa in motiva na znamki niti ni tako čudno.

²⁴ Tavzes n.d.

med posameznimi izdajami verigarjev večkrat razlike v barvah, prihajalo je do različnih tipkarskih napak, zlasti pri napisih v cirilici. Tiskali so jih na kar 36 različnih vrstah papirja in v treh tiskarnah ter v dveh tehnikah: v kamenotisku in v knjigotisku. Tudi zobčane in prebodene so bile različno, nekatere so bile celo samo rezane. Kadar je posameznih znamk primanjkovalo, je poštno ravnateljstvo dovolilo rabo portovnih in časopisnih znamk kot nadomestilo za frankovne in obratno. Kot take so bile znamke označene z žigi "FRANKO", "P" oz. "PORTO" ali pa kar enostavno prepisane s črnim ali barvnim svinčnikom ali črnilom. Dostikrat pa je kar sama raba določala vrsto znamke.²⁵ Če je zmanjkalo znamk nižjih vrednosti, so si pomagali tudi tako, da so po diagonali preplovali znamke višjih vrednosti. In če je znamk povsem zmanjkalo, so na pošti na kuverto napisali znamenje, da je pismo frankirano v gotovini, ali pritisnili žig "FRANCO", nato so pismo označili še s podpisom uradnika in označbo plačane vsote.²⁶

Kaže, da se verigarji niso uveljavili le kot znamke Države SHS, temveč so jih uporabljali na ozemlju celotnega kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. To je na Hrvaškem seveda povzročilo negotovanje. Zagrebški list Hrvat je leta 1919 zapisal: "Slovenija, ki ni pred oktobrom 1918 obstajala niti državnopravno niti upravnopravno in ki vsled tega ni mogla imeti nobenih prerogativ, si je v novi ureditvi vključil Pribičevićevi centralistični politiki zasigurala "samoodločbo" ... Za Slovenijo in v Sloveniji odločujejo danes samo Slovenci. Vključ svoji ljubezni za državo SHS - Slovenci vendar le ne dovoljujejo, da bi karkoli odločevalo o Ljubljani brez Ljubljane. Tudi v podrobnostih pazijo na to. Kot primer za to je bilo navedeno tudi "Njihove poštne znamke in vrednotnice niso take, kakor določa odredba ministra za pošto in brzojav glede poštne znamke v Hrvatski, ki so v resnici po svoji zunanosti znamke države SHS, in morda baš zaradi tega niso v porabi niti v Sloveniji niti v Srbiji".²⁷ Na to je glede znamk Slovenski narod pojasnil, da je tako pač zato, ker je napis na slovenskih znamkah v latinici in cirilici "dočim imajo hrvatske marke samo izrazito hrvatsko obiležje, kakor da bi obstajala samo Hrvatska in kakor da bi na svetu vobče ne bilo kraljevine SHS".²⁸

V resnici so imele vse do tedaj izdane hrvaške znamke še napis Hrvatska in vse bosenske Bosna

in Hercegovina.²⁹ Samo na verigarjih je bil samo naziv države. Kljub temu jih v Beogradu uradno niso sprejeli kot znamke Kraljestva SHS. Šele 1. februarja 1921, torej že po izidu prvih skupnih znamk kraljevine, pa je ministrstvo za pošto in brzojav s posebnim odlokom odredilo, da se morejo pošiljke veljavno frankirati le z znakami, ki so bile izdane za dotični del države. Tako se odtlej na področju beograjskega ravnateljstva pošiljke niso smele frankirati z znamkami, ki jih je izdalo ravnateljstvo v Ljubljani, in obratno.³⁰ Ravnateljstvo v Zagrebu je po tem odloku določilo, da se na področju, ki ga pokriva, lahko uporabljajo le ljubljanske in hrvaške znamke ter januarja 1921 izdane prve skupne znamke Kraljevine SHS, ne smejo pa se uporabljati znamke, ki jih je dala v promet beograjska poštna direkcija kakor se tudi slovenske znamke na področju Srbije in Črne gore ne smejo več uporabljati.³¹ Verigarji so v prečanskih krajih ostali v veljavi do novembra 1921, ko so bili vzeti iz prometa.³² Odtlej so bile vse do okupacije Jugoslavije leta 1941 v Sloveniji v veljavi samo skupne, jugoslovanske znamke.³³

K verigarjem prištevajo filatelisti tudi tako imenovane plebiscitarne znamke. V dogovoru s slovensko vlado in z dovoljenjem ministra za pošto in telegraf jih je izdalo ljubljansko poštno ravnateljstvo, dobiček pa je bil namenjen za propagando na Koroškem. Tiskali so jih od 17. do 28. septembra 1920, ljubljansko poštno ravnateljstvo pa jih je šele 29. septembra prevzelo iz tiskarne. Odločili so se za pretisk že obstoječih časopisnih znamk z risbo dečka, ki lete deli časopise, in to v sivi barvi. Ta Vavpotičeva znamka ni preveč uspela niti po risbi, niti po barvi. Poleg tega pa so se odločili menda za najmanj primeren predlog pretiska, ki ga je pripravil slikar Koželj, kjer je ornamentalno uporabil samo zahtevani tekst KGCA (Koroška glasovna cona A), leto plebiscita - 1920 - in številčno vrednost znamke.³⁴ Taka znamka že sama po sebi ni mogla izpolniti svoje propagandne vloge in vseh niti niso utegnili prodati pred plebiscitom. Izkupiček od znamk, ki so bile prodane po plebiscitu, je šel v korist fonda za olajšanje socialne bede.³⁵

²⁹ Šele kasnejši pretiski bosenskih znamk so imeli le napis "Kraljestvo Srba, Hrvata i Slovenaca" (op. Bezljaj Krevel).

³⁰ Službeni list poštne in brzojavnega ravnateljstva v Ljubljani, 1921, št. 6, 28.

³¹ Lavoslav Dill, S.H.S., Filatelista, 1925, 162.

³² Raspis br. 342, Pt vesnik, 1921, št. 21, 364. Primerjaj še Tavzes, n.d.

³³ Verjetno je na svetu zelo malo znamk, o katerih bi bila literatura tako obsežna, kot je o verigarjih. Glej o tem v Bezljaj Krevel, n.d., 62.

³⁴ Priručnik maraka jugoslovanskih zemalja, zv. 7, del 4, Zagreb 1947, 775-787.

³⁵ Gaber, Naše plebiscitarne znamke, Jutro 21. 11. 1925, št. 271, 8; Tavzes, n.d.

²⁵ Gaber, Po prevratu, Jutro, 15. 02. 1925, št. 46, 10.

²⁶ Podrobneje glej v Priručnik maraka jugoslovanskih zemalja, zv. 6 in 7 (slovenska izdanja), 3. in 4. del, Zagreb 1947.

²⁷ Citirano po prevodu v Slovenski narod, 14. 12. 1919, št. 243, 2.

²⁸ Ker smo Jugoslovenci, zato smo dobri državljani, Slovenski narod, 14. 12. 1919, št. 243, 2.

Dva primerka slovenskih plebiscitarnih znamk, ki so izšle tik pred plebiscitom na Koroškem leta 1920. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij; foto B. Zupančič.)

Prav gotovo je na svetu zelo malo izdaj znamk, o katerih bi bila literatura tako obsežna kot o verigarjih. Najpomembnejši je gotovo že navedeni Priručnik maraka jugoslavenskih zemalja, ki ga je izdajala hrvaška filatelistična zveza v letih 1945 do 1947, in ima na koncu podan tudi seznam vse dotedaj izdane literature. Seveda pa so verigarje proučevali tudi pozneje, zlasti ob vsaki obletnici njihove izdaje.³⁶

Poleg verigarjev je leta 1919 ljubljansko ravnateljstvo pripravilo še eno izdajo znamk, ki jo filatelisti imenujejo "celjska izdaja". Znamke celjske izdaje so avstrijske znamke iz leta 1916/17, na kateri je ročni pretisk v rdeči, modri in črni barvi z uokvirjenim poševnim trivrstičnim napisom: SHS - SLOVENIJA - 29. X. 1918. Na nekaterih je tudi odtisnjena oznaka nove vrednosti. V desnem kotu okvirja je še majhna okrasna spirala v obliki trikotnika.³⁷

Po razpadu avstro-ogrske monarhije si je večina držav, ki so nastale na njenem nekdanjem ozemlju, v začetku pomagala s pretiski avstrijskih ali madžarskih znamk. Slovenci se takoj po razpadu Avstrije, kot smo videli, niso ogreli za tako rešitev. Kdo bi vedel, kaj je nato leta 1919 botrovalo odločitvi, da so se v času, ko so bili verigarji že v prometu, lotili pretiskavanja starih avstrijskih znamk. Pretiske naj bi opravili spomladi leta 1919 v prostorih ekonomata poštnega ravnateljstva v Ljubljani.³⁸ Izdajo pa naj bi preprečil minister za pošto in brzojav, ki je bil prav tedaj na obisku v Ljubljani.³⁹ Težko je reči, ali je slovensko

poštno ravnateljstvo zgolj iz varčnosti skušalo uporabiti še zaloge avstrijskih znamk ali pa so se za pretisk odločili, ker so si obetali velik dobiček od prodaje. Vsekakor je res, da so se tako na Hrvaškem kot v Bosni in Hercegovini pretiski zelo dobro prodajali. Večina naj bi jih sploh ne prišla v poštni promet, ker so jih filatelisti takoj razgrabili. Rahel namig, da gre morda za politično izdajo, je mogoče zaslediti leta 1936 v dnevniku Jutro v rubriki Filatelija: "Po krivici pa bi šteli med sleparske znamke tiste, ki jih sicer ni izdala redna državna pošta, pa so bile pripravljene za kakšno novo vladno, ki se je borila za oblast, da jo naposled ni dobila. To so razne politične izdaje... Tudi razne prevratne znamke, kakor na primer posebne avstrijske znamke za Tirolsko, razni pretiski za češko pošto, avstrijske znamke s pretiskom "Slovenija" itd., lahko štejemo v to vrsto."⁴⁰ Če bi namreč te znamke tedaj izšle, bi bile to prve znamke z napisom SLOVENIJA.

Kakor koli že, a s to izdajo pretiskov starih avstrijskih znamk se je strinjala tudi slovenska deželna vlada. Konec poletja 1919 je ob diskusiji ob tem, kako bi čim uspešneje podpirala propagandno delo na Koroškem in dobila sredstva za to propagando, kot prvo sprejela odločitev, "da se zaprosi ministrstvo pošte, da dovoli prodajo znamk za filatelistične namene pod kontrolo komisije, ki bi se ustanovila od deželne vlade, poverjenišva za finance in poštne uprave, katere dobiček bi bil namenjen za Koroško propagando, zlasti naj bi dovolilo, da se komisiji za ta namen prepusti 6.600 serij z žigom Slovenije z dne 29. oktobra 1918."⁴¹ Iz zapisnika se je bi mogli sklepati, da so znamke tedaj že bile prežigosane z navedenim žigom. Seveda pa je tudi mogoče, da so člani vlade v diskusiji zvedeli, da je v Sloveniji še 6.600 serij starih avstrijskih znamk in so šele nato sprejeli predlog za pretisk z navedenim žigom. V obeh vodilnih dnevnikih, liberalnem in katoliškem, nisem zasledila niti poročila niti komentarja o tej vladni odločitvi. Ne moremo zanikati določene simbolike ideje, da kot propagandne znamke za Koroški plebiscit pretiskajo stare avstrijske znamke z napisom SHS Slovenija in datumom 29. X. 1918.

Izšle naj bi kot priložnostne poštne znamke ob prvi obletnici ustanovitve Države SHS, torej 29. oktobra 1919. Izkupiček od njihove prodaje pa naj bi se uporabil za propagando na Koroškem. Vendar ministrstvo v Beogradu izdaje ni dovolilo.⁴²

³⁶ Glej Bezlaž Krevel, n.d. 62.

³⁷ Filatelisti se glede znamk celjske izdaje strinjajo le v ugotovitvi, da niso bile uporabljene v poštnem prometu, ker poštno ministrstvo v Beogradu izdaje ni dovolilo oz. jo je prepovedalo. Podrobneje glej o tem v Bezlaž Krevel, n.d., 64-67.

³⁸ Tavzes, n.d.; primerjaj še Avgust Jug, Handbuch und Spezialkatalog über die Briefmarkenausgabe 1919/20 von Ljubljana (Slowenien), neobjavljen tipkopis v nemščini iz leta 1950 hrani Muzej pošte in telekomunikacij, kasneje (1954) je Jug svoj tipkopis razširil.

³⁹ Tavzes, n.d. Če je ta podatek v njegovem spominskem zapisu točen, potem je bilo to med 22. in 24. aprilom 1919, ko se je minister Lukinić mudil v Ljubljani (glej

Slovenski narod, 23. 04. 1919, št. 25, 6).

⁴⁰ B.R., O zbiranju znamk, Znamke, ki jih ni v katalogih, Jutro (ponedeljkova izdaja), 23. 11. 1936, št. 47, 4.

⁴¹ ARS, Deželna vlada za Slovenijo, fond 60, fasc. 1, Zapisniki sej, zapisnik seje deželne vlade za Slovenijo z dne 10. septembra 1919.

⁴² Slovenske jubilejske znamke, Balkan, 1919, 287. Podrobneje v Bezlaž Krevel, n.d., 67-68.

Tako so, kot smo videli, izšle znamke, s katerimi naj bi financirali propagando na Koroškem, šele skoraj leto kasneje.

V letu 1919 pa sta bili na ozemlju Slovenije izdani še dve znamki, ena v Beltincih in druga v Dobrovniku. Ob osvoboditvi Prekmurja so posamezni oficirji po bodisi pisni ali kar ustni odobritvi svojih komand v naglici pripravili zelo primitiven pretisk, kar z ročno štampiljko, madžarskih znamk iz let 1915 do 1918. V Beltincih izdane znamke so bile prežigosane z velikimi, okornimi črkami "SHS", v Dobrovniku pa z trovrstičnim napisom "Preko - murje SHS".⁴³ Ljubljansko poštno in brzojavno ravnateljstvo je v začetku opozarjalo poštne urade, da so te znamke, ki so se pojavile v prometu v Prekmurju, neveljavne. Poštni nameščenci so bili dolžni natančno izprašati osebe, ki bi prinesle pošiljke z znamkami, na katerih so čez sliko natisnjene črke "SHS", kje so dobili znamko, o tem sestaviti zapisnik in zadevo naznaniti policiji ali orožništvu, saj ni kaznivo le ponarejanje poštних znamk temveč tudi njihovo razpečevanje.⁴⁴

Kasneje se je glede teh znamk slovensko poštno ravnateljstvo sicer premislilo in jih je priznavalo kot polnopravne vrednotnice ali pa jih je vsaj toleriralo. Ker je bilo tedaj za izdajo poštних znamk potrebno pridobiti dovoljenje ministrstva v Beogradu, je ljubljansko poštno ravnateljstvo to lahko storilo samo z dovoljenjem iz Beograda. Zato so jih tudi vsi po drugi svetovni vojni izdani katalogi znamk uvrščali med uradne izdaje slovenskih znamk.⁴⁵ Tako kot ob verigarjih je tudi pri prekmurskih znamkah prihajalo do sporov med slovenskimi in hrvaškimi filatelisti. Hrvaški filatelisti so jih ali uvrščali med hrvaške znamke, ker naj bi jih izdala hrvaška vojska, ko je osvobodila Prekmurje, ali pa so jim odrekli uradno veljavo, ker naj bi vojaška uprava ne bila pristojna za izdajanje znamk.⁴⁶

Ker je ljubljansko ravnateljstvo v začetku zavračalo prekmurske znamke kot "potvorjene", si jih slovenski zbiralci niso pravočasno nabavili. Toda zaradi svoje redkosti so kmalu postale silno dragocene in nastalo je mnogo falsifikatov. Te je le

težko ločiti od originalov, saj so bili pretiski tudi na pristnih znamkah zelo slabi.⁴⁷

Slovenske znamke od razpada kraljevine Jugoslavije do osamosvojitve Slovenije

Po okupaciji Slovenije leta 1941 so Nemci vpejlali redne nemške znamke, Madžari pa redne madžarske znamke. Poleg njih so že v prvem letu okupacije Nemci izdali priložnostne poštne znamke z motivi Triglava, Bleda, Ptuj in Maribora, Madžari pa dve priložnostni znamki iz redne serije s pretiskom "DEL VISSZATÉR".⁴⁸ Italijani so v Ljubljanski pokrajini uvedli kar pretiskane jugoslovanske znamke, kasneje pa poleg njih tudi redne italijanske znamke.⁴⁹

Po nemški zasedbi Ljubljanske pokrajine so sprva uporabljali kar redne italijanske znamke, pretiskane z napisom "Ljubljanska pokrajina - Provinz Laibach" in kranskim deželnim grbom.⁵⁰ V zadnjem letu vojne pa so izdali še posebne znamke s slovenskimi pokrajinskimi motivi in z napisom "Provinz Laibach - Ljubljanska pokrajina".⁵¹

Kljub temu, da je Demokratična federativna Jugoslavija svoje prve izdala že decembra 1944,⁵² so po koncu vojne izšle v Sloveniji pretiskane nemške okupacijske, nemške redne in madžarske redne znamke. V Ljubljani so bile 7. junija 1945 izdane nemške okupacijske znamke za Ljubljansko pokrajino s pretiskom: Jugoslavija Slovenija Jugoslavija, s peterokrako zvezdo nad Triglavom in datumom 9. 5. 1945. V Mariboru so 15. junija 1945 izšle pretiskane redne nemške znamke s Hitlerjevim profilom in pretiskom: Slovenija Jugoslavija, s peterokrako zvezdo nad Triglavom in datumom 9. 5. 1945. Z enakim pretiskom so nato 22. junija v Murski Soboti izšle redne madžarske znamke. Vsi katalogi poštних znamk in vsa dosedanja literatura o teh provizorijih navaja, da je bil pretisk, ki je bil v knjigotisku, narejen v tiskarni ljubljanske poštne

⁴⁷ Ibidem.

⁴⁸ Ivanuša, n.d., 350; Miroslav Mršol, Pošta u okupiranoj Sloveniji, tipkopis v Muzeju pošte in telekomunikacij Slovenije.

⁴⁹ Poštne znamke dobe drugačen pretisk, Jutro, 1941, 28. 04. 1941, 3; Mršol, Pošta u okupiranoj Sloveniji...; isti, Slovenija in Slovenci pod zbiralevo lupo, Filatelistični zbornik I, Ljubljana 1983, 35 in 49.

⁵⁰ Mršol, Slovenija in Slovenci pod zbiralevo lupo..., 49.

⁵¹ Mršol, Slovenija in Slovenci pod zbiralevo lupo..., 29-30; Ivanuša, n.d., 350. Motivi na teh znamkah so: Križna jama pri Ložu, Cerkniško jezero, viadukt pri Borovnici, okolica Ljubljane, Novo mesto, Ribnica na Dolenjskem, ljubljanski grad, Kočevje, slap pri Borovnici, Kostanjevica, Turjak, Žužemberk, Krka, Otočec, dolenska hiša in Tabor.

⁵² Prve povojne jugoslovanske znamke so bile nemške okupacijske izdaje znamk za Srbijo, ki so jih pretiskali z napisom Demokratična federativna Jugoslavija, prve znamke z likom maršala Tita pa so izšle v Beogradu že 21. februarja 1945.

⁴³ Gaber, Ob šestletnici prekmurskih znamk, Jutro, 23. 08. 1925, št. 195, 8.

⁴⁴ Uradni list poštne in brzojavnega ravnateljstva za slovensko ozemlje, 1919, št. 22, 128; Slovenski narod, 3. 10. 1919, št. 230, 3.

⁴⁵ Gaber, Ob šestletnici prekmurskih znamk, Jutro, 23. 08. 1925, št. 195, 8; Tavzes, n.d., Andrej Ivanuša, Poštne znamke na ozemlju Slovenije, Pošta na slovenskih tleh, Maribor 1997, 349; Bezlaž Krevel, n.d., 62-63; primerjaj še kataloge poštних znamk jugoslovanskih dežel, ki so izhajali v Beogradu do osamosvojitve Slovenije, in slovenske kataloge poštних znamk. Tako kot o verigarjih je vsa predvojna literatura o prekmurskih znamkah navedena v Priručnik maraka jugoslovanskih zemalja, zv. 7, (slovenska izdanja, četvrti dio), Zagreb 1947, 829-838.

⁴⁶ Gaber, Ob šestletnici prekmurskih znamk...

direkcije. To bi seveda pomenilo, da so iz Maribora in Murske Sobote poslali v Ljubljano na tamkajšnjih poštah zatečene zaloge okupatorjevih znamk. Pretisk je v resnici stilno enak, prilagojen je le različnim formatom osnovnih znamk. Seveda pa je možno, da so znamke pretiskali, vendar po natančnih navodilih ljubljanske direkcije, v različnih tiskarnah v Ljubljani, Mariboru in Murski Soboti. Avtor osnutkov pretiska pa je bil očitno isti.⁵³ Te znamke so bile v prometu le do 1. julija 1945, ko so postale tudi v Sloveniji veljavne spet samo skupne jugoslovanske znamke.⁵⁴ Izjema je bila še nekaj časa le Primorska.

Pretiski nemških okupacijskih, nemških rednih in rednih madžarskih znamk, ki jih je izdala slovenska poštna uprava v prvi polovici junija 1945. V prometu so bili do 1. julija 1945. So prve veljavne znamke z napisom Slovenija. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij; foto B. Zupančič.)

Takoj po osvoboditvi, že v prvi polovici maja 1945, je odsek za zveze pri PNOO za Slovensko Primorje in Trst uporabljal preprosto izdelani znamki za eno in za dve liri, tiskani sta v modri in rdeči barvi na sivkastobelem gumiranem papirju. Na njiju je v krogu narisna rdeča zvezda in v njeni sredini avto, poleg vrednosti v lirah je na njiju še napis Odsek za zveze pri PNOO Trst. Še leta 1946 ju je PNOO uporabljal kot zalepki za svojo službeno oz. za interno pošto in to nalepljeni na zadnji strani ovojnice.⁵⁵

V pričakovanju priključitve Trsta k Sloveniji sta bila, prav tako že maja 1945, v Ljubljani pripravljena osnutka dveh priložnostnih poštih znamk z motivom tržaške katedrale sv. Justa in

dvojezičnim napisom: Trst / Slovensko primorje / Trieste Litorale Sloveno. Ker do priključitve ni prišlo, znamki seveda nista bili izdani.⁵⁶

Oddelek za pošto, telegraf in telefon, ki je bil 4. junija ustanovljen pri odseku za zveze PNOO, je med 5. in 19. junijem izdal nekaj pomožnih znamk, ki so bile namenjene za promet na celotnem območju Trsta in Slovenskega Primorja.⁵⁷ Zanje so uporabili znamke nekdanje RSI (Repubblica sociale italiana), ki so jih pretiskali z datumom 1. 5. 1945, besedilom Trieste Trst, peterokrako zvezdo ter z novimi vrednostmi v lirah, dotedanji italijanski naziv pa so zakrili z debelo črto. Zaradi splošnega pomanjkanja znamk so bile te v uporabi v Trstu in njegovi okolici do porabe vseh zalog, to je nekako do konca julija 1945, torej še po vzpostavitvi zavezniške vojaške uprave v con A.⁵⁸

Tudi v Pulju so, tik pred prihodom anglo-ameriških sil, za področje Istre pretiskali več italijanskih rednih, priložnostnih in letalskih znamk s pretiskom: Istra in popravljen vrednostjo v lirah. Čeprav so se morale ob prihodu zavezniških sil jugoslovanske čete umakniti iz Pulja, so znamke prišle v promet.⁵⁹ Po odredbi PNOO pa so v Kopru 1. julija 1945 štirim vrednostim puljskih pretiskov pretiskali dotiskane vrednosti s štirimi črticami in dotiskali novo vrednost v lirah. Te pretiske so uporabljali predvsem v južnem delu cone B. Za reško provinco so izdali 26. junija 1945 provizorije pretiskanih italijanskih znamk z napisom: Fiume Rijeka, s peterokrako zvezdo nad vzhajajočim soncem in z oznako vrednosti v lirah.⁶⁰

Po razdelitvi Slovenskega Primorja in Istre na dve con je zavezniška vojaška uprava v con A dala najprej v promet kar znamke RSI. V drugi polovici septembra 1945 pa so izšle italijanske znamke s pretiskom AMG-VG (Allied Military Government - venezia Giulia). V con B, ki je bila pod upravo jugoslovanske armade (VUJA), so že 15. avgusta začele izhajati prve redne znamke s krajevnimi motivi Slovenskega Primorja in Istre. Zadnje v con B VUJA izdane znamke so bile 8. februarja 1947 izdane jugoslovanske znamke s črnim pretiskom: Vojna uprava Jugoslovanske armije.

Po ustanovitvi Svobodnega tržaškega ozemlja, ki je bilo prav tako razdeljeno na dve con, so v

⁵³ Primerjaj Ivanuša, n.d., 351, in Mršol, Slovenija in Slovenci pod zbiralčevu lupo..., 35-36.

⁵⁴ Uradni list NVS in SNOS, 04. 07. 1945.

⁵⁵ Podrobneje glej v M. Gombač, Oddelek za pošto, telegraf in telefon pri pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje in Trst, Kronika 1986, št. 3, 191-192; primerjaj še Branko Morenčič, Pošte, poštni promet in znamke v Slovenskem Primorju od leta 1945 do 1954 v Veselko Guštin, Branko Morenčič, Poština zgodovina in filatelija na Primorskem, Koper 1997, 48.

⁵⁶ Guštin, Litoralika, n.d., 32; Mršol, Slovenija in Slovenci pod zbiralčevu lupo..., 33.

⁵⁷ Anglo-ameriška vojska je 12. junija 1945 prevzela upravo v con A.

⁵⁸ Fran Jurišević, S pošto skozi preteklost Slovenskega Primorja in Istre, Koper 1981, 163; Guštin, n.d., 31, in Morenčič, n.d., 49-52.

⁵⁹ V Puljski provinci so bila tudi slovenska mesta Koper, Piran, Izola in Portorož z okolico.

⁶⁰ Pod reško provinco so bili tudi slovenski kraji Knežak, Prem, Materija in Kozina.

coni A STO, ki je bila pod anglo-ameriško vojaško upravo, izhajale znamke s pretiskom AMG-FTT (Allied Military Government - Free Territory of Trieste). V coni B pod jugoslovansko vojaško upravo pa je znamke izdajala okrajna pošta Koper na podlagi odloka poštne inšpektorata, ki ga je predhodno odobril oddelek za promet in zveze pri VUJA. V začetku so v coni B STO uporabljali kar preostale znamke iz prejšnje cone B VUJA. Za cono B STO je izšlo zelo malo na novo natisanih znamk, večinoma so bile izdane le jugoslovanske znamke s pretiskom STT VUJNA (vojaška uprava jugoslovanske narodne armije svobodnega tržaškega teritorija) oz. STT VUJA. Vse znamke, ki so bile izdane za cono B STO, so bile v veljavi do 31. decembra 1954, torej še dva meseca po priključitvi k Jugoslaviji.⁶¹ Poslej so bile seveda tudi v novo priključenih krajih, tako kot že sicer v Sloveniji, vse do njene osamosvojitve v veljavi samo skupne jugoslovanske znamke.

Priložnostna poštna znamka Osamosvojitve Slovenije, ki jo je slovenska pošta uprava pripravljala v največji tajnosti in je izšla na dan osamosvojitve Slovenije 26. junija 1991. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij; foto D. Habicht.)

Slovenska poštna uprava oz. tedanje Sestavljeno PTT podjetje Slovenije je pred osamosvojitvijo Slovenije v največji tajnosti pripravljalo izdajo priložnostne poštne znamke Osamosvojitve Slovenije. Na njej je bil upodobljen vizionarni natečajni osnutek zgradbe slovenskega parlamenta arhitekta Jožeta Plečnika iz leta 1947 kot simbola slovenske samobitnosti, na vrhu napis PTT in Slovenija '91, spodaj pa vrednost, vendar brez oznake vrste valute, ob levi in desni strani sta bila še napisa samostojnost in independence. Znamka je izšla 26. junija 1991, na dan osamosvojitve Slovenije in je bila takoj po predstavitvi dana v poštni promet. Seveda je zvezna poštna uprava v Beogradu nemudoma reagirala in dosegla prepoved

njene uporabe. Njeno uporabo tako v notranjem kot mednarodnem prometu so prepovedali tudi mednarodni opazovalci, ki so bili v obdobju moratorija v Sloveniji. Šele po 8. oktobru 1991 se je znamka spet smela uporabljati v poštnem prometu.

Še o nekaterih neuradnih izdajah slovenskih znamk

Zaradi velike možnosti širjenja propagande, ki jo nudi pisemska znamka, so se razširile poleg uradnih pisemskih znamk tudi najrazličnejše nalepke z agitacijskimi strankarskimi, verskimi in protidržavnimi teksti, ki so jih lepili navadno na zadnjo stran pisma. V Jugoslaviji je bila taka oblika propagande zelo razširjena zlasti v dvajsetih letih tega stoletja.⁶² Večji porast izdajanja neuradnih nalepk pa je v Sloveniji zaznan ponovno šele po osamosvojitvi. Pač pa je bilo po drugi svetovni vojni pripravljenih nekaj privatnih političnih izdaj slovenskih znamk. Brez dvoma je največ pozornosti oblasti v začetku šestdesetih let pritegnila Topliškova izdaja znamk, ki je bila povezana s poskusom oboroženega vdora v Slovenijo, največjo medijsko pozornost pa je vzbudila tri desetletja pozneje privatna izdaja pole znamk Suverenost - Republika Slovenija.

Znamki, ki ju je leta 1961 izdala v Nemčiji ustanovljena Organizacija slovenskih protikomunistov za Evropo. (Hrani Muzej organov za notranje zadeve Slovenije; foto B. Zupančič.)

Na pobudo Društva slovenskih protikomunističnih borcev,⁶³ ki je imelo sedež v Clevelandu, je bila leta 1958 v Nemčiji ustanovljena Organizacija slovenskih protikomunistov za Evropo. V Nemčiji je bil njen zastopnik J. Toplišek, sicer pa je imela organizacija zastopnike tudi v nekaterih drugih evropskih državah. Ta emigrantska organizacija je v začetku šestdesetih let načrtovala, v povezavi s somišljeniki v Sloveniji, obsežno diverzantsko akcijo z vdorom oborožene skupine pod vodstvom

⁶¹ Podrobneje o posameznih izdajah znamk v coni B VUJA in v coni B STO glej v Guštin, Morenčič, Poštna zgodovina in filatelija na Primorskem, 32, 62-70, 91-92, 95-106.

⁶² Protidržavne vinjete na poštinih pošiljkah, Službeni list poštne in brzojavne ravnateljstva v Ljubljani, 1921, št. 56, 312.

⁶³ Društvo se je kasneje preimenovalo v Zvezo slovenskih protikomunističnih borcev.

Topliška v Slovenijo. Toda poskus vdora poleti 1963 ni uspel, Toplišek je bil ujet že ob prehodu meje pri Jesenicah. Poleg orožja, streliva in drugega vojaškega materiala so našli pri njem med različnim propagandnim gradivom tudi znamke. Osnutke zanje je izdelal po predlogu dr. J. Zdešarja kar J. Toplišek sam, tiskali pa so jih leta 1961 v tiskarni Mohorjeve družbe v Celovcu, in sicer v rdeči in zeleni barvi.⁶⁴ Na znamkah v rdeči barvi je zemljevid Slovenije, zmaj in meč, ki prebada rdečo zvezdo. V gornjem levem kotu znamke je še grb, v katerem je polmesec in tri zvezde ter v spodnjem desnem kotu oznaka vrednosti. Znotraj zemljevida je napis Boj komunizmu!, ob levem robu znamke napis pošta in na vrhu napis Slovenija. Znamka je bila natisnjena v 6.000 izvodih. Druga znamka, ki je bila natisnjena v zeleni barvi v 4.000 izvodih, je ponazarjala povezovanje Slovenije z Evropo. Na njej je 20 golobov, zadnji - dvajseti naj bi predstavljal samostojno Slovenijo v evropski skupnosti. Na desnem robu je napis Evropa in oznaka vrednosti, spodaj pa Slovenija.⁶⁵

Ena iz pole pisemskih znamk Suverenost - Republika Slovenija, ki jih je konec novembra 1990 izdal zasebnik Z. Jelinčič. (Hrani Tehniški muzej Slovenije, Muzej pošte in telekomunikacij; foto B. Zupančič.)

V času priprav na osamosvojitve Slovenije je konec novembra 1990 zasebnik Z. Jelinčič iz Ljubljane, tedaj poznan Slovencem predvsem po svojih pripravkih iz zelišč, izdal 1.500 znamk Republike Slovenije.⁶⁶ Tiskali so jih v Italiji, v polah po 52 znamk in z dvema dodatnima znamkama z napisom Suverenost in brez oznake vrednosti. Vrednost osmih različnih znamk s tipično sloven-

sko tematiko pa je bila izražena v neobstoječi valuti kot so vinarji in lipe. Motivi na znamkah so bili: kranjski deželni grb, čebela s panjem, karantanski panter, knežji kamen, lipov list, karantanski klobuk na ščitu, vojvodski stol, Kozlerjev zemljevid iz leta 1864 in na njem zemljevid Slovenije iz leta 1990.

Slovenija tedaj še ni imela samostojne poštne uprave, znamke v Jugoslaviji pa je lahko izdajala le Jugomarka v Beogradu. Zato seveda teh privatnih znamk pošta v Sloveniji nikakor ni mogla sprejeti kot zakonite vrednotnice. Vendar naj bi v prevratnih dneh pred plebiscitom za samostojno Slovenijo na nekaterih poštah poštne uslužbenci bodisi zaradi nepazljivosti ali iz domoljubnega navdušenja s temi neuradnimi znamkami frankirane poštne pošiljke žigosali in jih tudi dostavljali naslovnikom. Seveda je pojav teh znamk v letu pred razpadom Jugoslavije kar precej razburkal slovensko javnost in predvsem filateliste.⁶⁷

VIRI IN LITERATURA

1. Arhiv Republike Slovenije, Deželna vlada za Slovenijo, fond 60.
2. Arhiv Republike Slovenije, Poštna direkcija v Ljubljani, fond 1167 in 1168.
3. Arhiv Slovenske obveščevalno - varnostne agencije, zadeva: Organizacija slovenskih antikomunistov.
4. Arhiv muzeja organov za notranje zadeve, zadeva: Toplišek - znamke.
5. Hrvatski državni arhiv Zagreb, Narodno vijeće SHS, fond 124.
6. Uradni list Narodne vlade SHS v Ljubljani, leto 1918 in 1919.
7. Uradni list poštne in brzojavnega ravnateljstva za slovensko ozemlje, leto 1919.
8. Službeni list poštne in brzojavnega ravnateljstva v Ljubljani, leto 1920 in 1921.
9. Poštansko telegrafski vesnik, Beograd, leto 1919, 1920 in 1921.
10. Uradni list NVS in SNOS, leto 1945.
11. Pošta, Glasilo poštanskih, brzojavnih i telefonskih namještenika u državi SHS, Zagreb, leto 1919.
12. Balkan, Zagreb, leto 1919.
13. Slovenec, Ljubljana, leto 1918.
14. Slovenski narod, Ljubljana, leto 1918 in 1919.
15. Jutro, Ljubljana, leto 1925, 1935, 1936 in 1941.

⁶⁴ Leto pred tem je Toplišek izdal v 400 izvodih tudi Spominski blok evropskih znamk - 1960-OSP (OSP je organizacija slovenskih protikomunistov) s protikomunističnimi parolami.

⁶⁵ Znamke in ostali propagandni material hrani delno Arhiv muzeja organov za notranje zadeve, sicer pa je večji del znamk priložen k dokumentaciji o zaslišanju, ki je v arhivu Slovenske obveščevalno-varnostne agencije.

⁶⁶ Pozneje je postal prvak Slovenske nacionalne stranke in poslanec Državnega zbora Republike Slovenije.

⁶⁷ Primerjaj poročila o njih v Dnevnik, 23. 11. 1990, 24. 11. 1990; 28. 11. 1990 in Mladina 03. 01. 1991; Gorazd Suhadolnik, Prve suverene slovenske znamke, Mladina, 11. 12. 1990; Renata Ažman, Slovenec sem, Jana, 12. 12. 1990; Janko Štampfl, Slovenske "skavtske znamke", Adut, 03. 01. 1991, 10-11.

16. Dnevnik, Ljubljana, 23. 11. 1990, 24. 11. 1990 in 28. 11. 1990.
17. Mladina, Ljubljana, 11. 12. 1990 in 03. 01. 1991.
18. Jana, Ljubljana, 12. 12. 1990.
19. Adut, 03.01. 1990.
20. Katalog poštanskih maraka jugoslovenskih zemalja, Beograd (izdaje do leta 1990).
21. Katalogi slovenskih poštних znamk, (izdaje od 1992 do 1998).
22. Priručnik maraka hrvatskih (zv. 4). oz. jugoslavenskih (zv. 5-7) zemalja, slovenska izdanja, 1-4, (uredil V. Fleck), Zagreb 1945-1947.
23. D. Novak, Priručnik maraka jugoslovenskih zemalja, zv. 9, del II., Zagreb 1951.
24. B. Balkovec, Prva slovenska vlada, 1918-1921, Ljubljana 1992.
25. L. Bezljaj Krevel, Težave, zdrahe in zamere ob izdajah prvih slovenskih znamk, Zbornik 50 let filatelističnega društva Lovrenc Košir, Škofja Loka 1999, 57-74.
26. L. Dill, S.H.S., Filatelista, Zagreb 1925, 153-163.
27. M. Gombač, Oddelek za pošto, telegraf in telefon pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje in Trst, Kronika, 1986, št. 3, 191-192.
28. N. Gulan, Pravni status PTT između dva rata (1918-1941), Ptt arhiv 13, Beograd 1968, 37-103.
29. N. Gulan, Sindikalne ptt organizacije u Jugoslaviji, Ptt arhiv 23, Beograd 1985, 5-233.
30. V. Guštin, B. Morenčič, Poštna zgodovina in filatelija na Primorskem, Koper 1997.
31. A. Ivanuša, Poštne znamke na ozemlju Slovenije, Pošta na slovenskih tleh, Maribor 1997, 342-363.
32. A. Jug, Handbuch und Spezialkatalog über die Briefmarkenausgabe 1919/20 von Ljubljana, tipkopis v Tehniškem muzeju Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij.
33. F. Kunej, Pretisk "SHS Slovenija 29. X. 1918", Nova filatelija, Ljubljana 1954, št. 8, 248-249.
34. F. Kunej, Slovenija SHS iz listopada 1918, Filatelija, Zagreb 1967, št. 7/8, 137.
35. F. Jurišević, S pošto skozi preteklost Slovenskega Primorja in Istre, Koper 1981.
36. M. Mršol, Slovenija in Slovenci pod zbiraločvo lupo, Filatelistični zbornik I, Ljubljana 1983, 23-55.
37. M. Mršol, Pošta u okupiranoj Sloveniji, tipkopis v Tehniškem muzeju Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij.
38. J. Perovšek, Oblikovanje slovenske nacionalne države leta 1918, Prispevki za zgodovino delavskega gibanja, Ljubljana 1985, št. 1-2, 49-75.
39. J. Perovšek, Jugoslovansko zedinjenje in Slovenci v novembru 1918, Prispevki za novejšo zgodovino, Ljubljana 1988, št. 1-2, 41-61.
40. Z. Skok, Ob 75. obletnici izdaj poštних znamk, Filatelistični zbornik VI, Ljubljana 1994, 12-48.
41. J. Tavzes, Zgodovina slovenske poštne znamke, tipkopis v Tehniškem muzeju Slovenije, oddelek Muzej pošte in telekomunikacij.
42. M. Vardjan, Celjska izdaja - predhodnica verigarjev?, Filatelistični zbornik IV, Ljubljana 1987, 51-56.
43. M. Vardjan, Kaj verigarji povedo današnjemu filatelistu?, Filatelistični zbornik VI, Ljubljana 1994, 49-68.
44. M. Zečević, Na zgodovinski prelomnici, Maribor 1986.

ZUSAMMENFASSUNG

Die slowenischen Briefmarken vom Zerfall Österreich-Ungarns bis zur Unabhängigkeit Sloweniens

Nach der Kompetenzentrennung zwischen den einzelnen Nationalregierungen und dem Zagreber Nationalrat am 14. November 1918, nach welcher die Post im Staate der Slowenen, Kroaten und Serben (im weiteren: SHS-Staat) nicht mehr im Kompetenzbereich des gemeinsamen Staates lag, erließ die SHS-Nationalregierung in Ljubljana noch am selben Tag eine Verordnung über die Übergangsverwaltung. In dieser wurden auch die Grundlagen der slowenischen Postverwaltung gelegt. Die Post- und Telegraphendirektion für das slowenische Gebiet in Ljubljana, die dem Ressortbeauftragten für Verkehrswesen bei der slowenischen Nationalregierung unterstellt war, gab am 3. Januar 1919 die ersten Briefmarken mit dem Motiv eines seine Ketten sprengenden Sklaven heraus. Die Zeichnung stammt vom Maler Ivan Vavpotič, und nach diesem ersten Motiv wurden auch die anderen Briefmarken von Vavpotič "verigarji" (Kettensprenger) genannt. Dazu gehörten auch die Briefmarken mit dem Motiv einer Frau in serbischer Nationaltracht mit drei Falken, mit dem Bild König Peters, mit dem Bild des Merkur - als Symbol der freien Post, mit Ornament und Friedensengel mit Palmenzweig, der aus einem Trümmer- und Schädelfeld emporsteigt. Die Briefmarken trugen zunächst die Aufschrift "Država SHS" (SHS-Staat) in lateinischer und kyrillischer

Schrift, die später erschienenen Briefmarken waren mit der Aufschrift "Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev" (Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen) und "Kraljestvo SHS" (Königreich SHS), ebenso in lateinischer und kyrillischer Schrift, versehen. Auf diesen Briefmarken fehlte die Aufschrift 'Slovenija', so wie etwa 'Hrvatska' auf den kroatischen oder 'Bosna i Hercegovina' auf den bosnischen Briefmarken.

Die "verigarji" setzten sich nicht nur auf dem Territorium des ursprünglichen SHS-Staates durch, sondern auch im Briefverkehr auf dem gesamten Territorium des späteren Königreichs SHS, bis ihre Verwendung am ersten Februar 1921 in den Gebieten Serbiens und Montenegro untersagt wurde. Bis zur Mitte November 1921, wo sie endgültig aus dem Briefverkehr gezogen wurden, hatten sie nur in den Gebieten nördlich von Save und Donau Geltung. Von diesem Datum an bis zur Besetzung Sloweniens im Jahre 1941 wurden nur noch die gemeinsamen jugoslawischen Briefmarken benutzt.

Die slowenische Postdirektion bereitete im Jahre 1919 auch eine Sonderbriefmarkenserie vor, die anlässlich des ersten Jahrestags des SHS-Staates am 29. Oktober 1919 herausgegeben werden sollte. Der Verkaufserlös sollte der Propagandaarbeit in Kärnten verwendet werden. Zu diesem Zweck wurden alte österreichische Briefmarken aus den Jahren 1916/17 in Handarbeit überdruckt. Der Überdruck in roter, blauer und schwarzer Farbe trug schräg, dreizeilig und in einem Rahmen, die

Aufschrift SHS - SLOVENIJA - 19.X.1918. Doch die Herausgabe wurde vom Ministerium in Belgrad nicht genehmigt. Die Briefmarken, mit denen die Propaganda in Kärnten finanziert werden sollte, erschienen kurz vor der Volksabstimmung. Dazu verwendete man die bereits bestehenden Zeitungstempelmarken Vavpotičs, die mit ornamental dargestellten Buchstaben KGCA (Koroška glasovna cona A/ Kärntner Abstimmungsgebiet A) überdruckt wurden.

Die ersten Briefmarken mit der Aufschrift 'Slovenija' kamen erst in der ersten Junihälfte 1945 in den slowenischen Briefverkehr. Dabei handelte es sich um überdruckte deutsche Dauermarken, deutsche Besatzungsbriefmarken und ungarische Dauermarken. Sie blieben nur bis zum 1. Juli 1945 im Umlauf, als wieder gesamtjugoslawische Briefmarken eingeführt wurden (eine Ausnahme bildete bis zu seiner Wiedervereinigung mit Slowenien das Küstenland). Sie hatten Gültigkeit bis zu Sloweniens Unabhängigkeit 1991.

Da auch die Briefmarke viele Propagandamöglichkeiten bietet, tauchten neben den offiziellen Briefmarken auch verschiedene Aufkleber mit agitatorischen parteilichen, religiösen und staatsfeindlichen Aufschriften. Eine deutliche Zunahme von solchen Aufklebern ist in den ersten Jahren nach der Vereinigung mit dem Königreich SHS zu verzeichnen, dann nach dem Zweiten Weltkrieg, vor allem in Emigrantenkreisen, und in den Jahren nach der Unabhängigkeitserklärung Sloweniens.